

Erfgoed Brussel

40

Lente 2026

U

Dossier

**ART DECO,
RESOLUUT MODERN**

urban.brussels

MONITEUR BELGE

JOURNAL OFFICIEL

STAATSBLAD

Prix de l'abonnement :
Belgique : un an, 75 francs; 6 mois, 37.50; 3 mois, 18.75.
Union postale : un an, 100 francs; 6 mois, 50 francs; 3 mois, 25 francs.
Sans service d'abonnement : un an, 185 francs; 6 mois, 101.25; 3 mois, 50.62.
Avec service d'abonnement : fixé par le pays destinataire.
Prix du numéro : 20 c. la feuille; par la poste, le port et les frais de recouvrement en sus.

Prijs van het abonnement :
België : per jaar, 75 frank; 6 maanden, 37.50; 3 maanden, 18.75.

Postvereniging :
Zonder abonnementsdienst : per jaar, 135 frank; 6 maanden, 101.25; 3 maanden, 50.62.

Met abonnementsdienst : door het land van bestemming vastgesteld.
Prijs per nummer : 20 c. het vel; met de post, de vrachtprijs en de inlegkosten eebij.

Prijs van de aankondigingen : 2 frank den gewonen regel.
De abonnenten worden genomen en betaald op de postautoriteit.

Maakt men niet begrepen de « Bulletin mensuel du commerce des pays étrangers », de bijzondere verzamelingen : « Recueil de lois commerciales », « Verzameling van wetten betreffende de winstgevendheid ».

LOIS, ARRÊTÉS ROYAUX ET ACTES DU GOUVERNEMENT.

MINISTÈRE DE LA JUSTICE.

Loi revisant et complétant les dispositions du Code civil relatives à la copropriété. (1)

ALBERT, Roi des Belges,

A tous, présents et à venir, Salut.

Les Chambres ont adopté et Nous sanctionnons ce qui suit :

Article premier. — Les dispositions ci-après sont insérées dans le Code civil et y forment le chapitre III du titre II, livre II :

CHAPITRE III. — De la copropriété

Art. 577bis, § 1er. — A défaut de conventions et de dispositions spéciales, la propriété d'une chose qui appartient indivisément à plusieurs personnes est régie ainsi qu'il suit :

§ 2. — Les parts indivises sont présumées égales.

§ 3. — Le copropriétaire participe aux droits et aux charges de la propriété en proportion de sa part.

§ 5. — Le copropriétaire peut user et jouir de la chose commune conformément à sa destination et dans la mesure compatible avec le droit de ses consorts.

Il fait valablement les actes purement conservatoires et les actes d'administration provisoire.

§ 6. — Ne sont valables que moyennant le concours de tous les copropriétaires les autres actes d'administration et les actes de disposition. Néanmoins, l'un des copropriétaires peut contraindre les autres à participer aux actes d'administration reconnus nécessaires par le juge.

§ 7. — Chacun des copropriétaires contribue aux dépenses utiles de conservation et d'entretien, ainsi qu'aux frais d'administration, impôts et autres charges de la chose commune.

§ 8. — Le partage de la chose commune est régi par des règles établies au titre des successions.

§ 9. — Néanmoins, les biens immobiliers indivis qui sont affectés à titre d'accessoires à l'usage commun de deux ou plusieurs héritages distincts appartenant à des propriétaires différents, ne sont points sujets à partage. Ils ne peuvent être aliénés, grevés de droits réels ou saisis qu'avec l'héritage dont ils sont l'accessoire.

Les charges de cette copropriété, et notamment les frais d'entretien, de réparation et de réfection, sont réparties en proportion de la valeur des héritages principaux.

(1) Session 1923-1924.

Chambre des représentants.

Documents parlementaires. — Projet de loi, n° 10. Séance du 21 novembre 1923. — Amendement du Gouvernement, n° 80. — Rapport fait par M. Van Dievoet au nom de la commission de la justice, n° 113. Séance du 30 janvier 1924. — Amendement du Gouvernement, n° 226. Séance du 29 avril 1924. — Sous-amendement de M. Tilbaut, n° 240. Séance du 8 mai 1924. — Texte adopté au premier vote, n° 249. Séance du 14 mai 1924.

Annales parlementaires. — Séances des 14 et 22 mai 1924. Sénat.

Documents parlementaires. — Texte adopté par la Chambre, n° 160. Rapport fait par M. Vauthier au nom de la commission de la justice, n° 188. Séance du 18 juin 1924.

Annales parlementaires. — Séances des 24 et 26 juin 1924.

§ 10. — Dans le cas prévu au § 9, il est loisible à chacun des copropriétaires de modifier à ses frais la chose commune, pourvu qu'il n'en change pas la destination et qu'il ne nuise pas aux droits de ses consorts.

§ 11. — Lorsque les divers étages ou parties d'étages d'une maison appartiennent à des propriétaires distincts, les choses affectées à l'usage commun des divers étages ou parties d'étages tels que sol, fondations, gros murs, toit, cours, puits, corridors, escaliers ascenseurs, canalisations et toutes autres, sont réputées communes et sont régies par les dispositions du présent chapitre, spécialement par les §§ 9 et 10.

Art. 2. — L'article 664 du Code civil est abrogé.

Art. 3. — L'alinéa 1er de l'article 2 de la loi du 15 août 1854 est modifié comme suit :

« Néanmoins, la part indivise du débiteur ne peut être saisie par ses créanciers personnels, ni vendue par eux en vertu d'une clause de voie parée, etc... »

Art. 4. — L'article 1er, alinéa 1er, de la loi du 16 décembre 1851 est modifié comme suit :

« Tous actes entre vifs à titre gratuit ou onéreux, translatifs ou déclaratifs de droits réels immobiliers, autres que les privilèges et les hypothèques, y compris les actes ayant pour objet les droits respectifs des propriétaires d'étages ou de parties d'étages dans un bâtiment construit ou à construire, seront transcrits en entier sur un registre à ce destiné, au bureau de la conservation des hypothèques dans l'arrondissement duquel les biens sont situés. Jusque là, ils ne pourront être opposés aux tiers qui auraient contracté sans fraude. »

Art. 5. — Il est ajouté à la loi du 16 décembre 1851 sur les privilèges et hypothèques un article 45bis conçu comme suit :

« L'hypothèque peut être constituée sur des bâtiments dont la construction est commencée, ou même seulement projetée, pourvu que celui qui confère l'hypothèque ait un droit actuel lui permettant de construire à son profit. »

Art. 6. — L'alinéa 1er de l'article 187 des lois coordonnées sur les sociétés commerciales est modifié comme suit :

« Les sociétés dont l'objet est l'exploitation des mines, minières et carrières et les sociétés dont l'objet exclusif est la construction, la vente et l'achat d'habitations, peuvent, sans perdre leur caractère civil, emprunter les formes de sociétés commerciales, qu'elles conserveront pour leur liquidation en se soumettant aux dispositions du présent titre. »

Promulguons la présente loi, ordonnons qu'elle soit revêtue du sceau de l'Etat et publiée par le *Moniteur*.

Donnée à Bruxelles, le 8 juillet 1924.

ALBERT.

Par le Roi :

Le Ministre de la Justice,
F. MASSON.

Scellé du sceau de l'Etat :

Le Ministre de la Justice,
F. MASSON.

Het restaureren van art-deco-appartementsgebouwen

PAULA DUMONT

GEBASEERD OP EEN INTERVIEW MET MANJA VANHAELEN,
DEPARTEMENTSHOOFD WERKEN, URBAN.BRUSSELS

NVDR

Brussel telt een aantal opmerkelijke appartementsgebouwen uit het interbellum. Sinds honderd jaar definiëren zij het straatbeeld met hun imposante omvang en opvallend silhouet. De conservatie en restauratie ervan vormt een heel specifieke problematiek binnen het beschermingsbeleid van urban.brussels. Het gaat hier immers om bijzonder complexe dossiers die een bijzondere aanpak vereisen. Daarnaast worden de architecten ook hier geconfronteerd met de vragen die de gebruikte materialen en technieken oproepen. Dit artikel gaat in op deze problematiek en wordt geïllustreerd door twee casussen.

Hoewel het appartement als woonvorm reeds in de tweede helft van de 19de eeuw zijn intrede doet in Brussel, zal het appartementsgebouw pas tijdens het interbellum het stedelijk landschap gaan bepalen.

Dit heeft in belangrijke mate te maken met de wet op de mede-eigendom van 8 juli 1924. Deze maakt komaf met de obstakels die de aankoop van een appartement in de weg stonden. De wet verleent de eigenaar van een appartement dezelfde rechten en plichten als een huiseigenaar en regelt het bezit van de gemeenschappelijke delen.

Nieuwe constructiemethoden maken hoogbouw mogelijk. Er wordt in die periode ook volop ingezet op nieuwe bouwmaterialen, zoals staal voor het schrijnwerk en nieuwe decoratieve pleistertechnieken voor de afwerkingslagen van gevels.

Het Brussels gewest telt een heel aantal opmerkelijke realisaties uit deze periode, waarvan er enkele beschermd zijn als monument.

In de afgelopen honderd jaar werden aan de meeste van deze gebouwen wijzigingen aangebracht.

Wat de buitenschil betreft zijn de meest voorkomende ingrepen:

- onderhouds- en herstellingswerken aan daken, koepels, terrassen en gevelbekleding;
- herstellingen of vervanging van schrijnwerk;
- herstellingen, aanpassingen of vervanging van leuningen en borstweringen van balkons en terrassen, tot zelfs de volledige afsluiting en integratie in de binnenruimte van de woning.

Het oorspronkelijke uitzicht van elk gebouw kan in de loop der tijd sterk wijzigen. Specifiek aan appartementsgebouwen is dat deze bestaan uit gemeenschappelijke en private delen. Zo zijn daken en gevels, hallen, gangen en liften gemeenschappelijk, maar zijn schrijnwerk, leuningen en borstweringen, balkons en terrassen privaat. Bijgevolg kunnen individuele ingrepen van eigenaars een sterke impact hebben op de visuele eenheid en zo de architecturale waarde van het gebouw aantasten.

Bij de restauratie van een beschermd/gevrijwaard appartementsgebouw staat de terugkeer naar deze visuele eenheid centraal. Deze aanpak staat echter niet gelijk aan een terugkeer naar de oorspronkelijke toestand. Het uitgangspunt is om de toekomst van het gebouw te waarborgen door het aan te passen aan de actuele normen voor wooncomfort, veiligheid en energieprestaties. De uitdaging is om de architecturale waarde te behouden en versterken door technische oplossingen die visueel het origineel zoveel mogelijk benaderen.

Schaal speelt een grote rol bij de restauratie van appartementsgebouwen. De complexiteit neemt logischerwijze toe met het aantal eigenaars. In sommige grote gehelen zijn er zelfs meerdere mede-eigendommen die niet noodzakelijk eenzelfde standpunt of belang hebben bij de interventies. Een bijkomende factor is de financiële haalbaarheid. Waar elke eigenaar verplicht is om te delen in de kosten voor de interventies op de gemeenschappelijke delen, kunnen deze op private delen niet afgedwongen worden, tenzij kan aangetoond worden dat het gaat om ingrepen die zonder de nodige vergunning werden uitgevoerd. Er wordt daarom maximaal ingezet op informeren, sensibiliseren en begeleiden van de eigenaars in de voorbereidende fase van een restauratieproject.

Bij deze omvangrijke restauratiecampagnes is het aangewezen om een beheerplan op te maken. Het plan heeft een langdurige geldigheid en stelt eigenaars in staat om er in een latere fase nog mee in te stappen. Het zorgt ook voor een administratieve vereenvoudiging omdat er niet bij elke nieuwe ingreep een apart dossier moet opgesteld worden.

Om na afloop van de restauratie de visuele eenheid op lange termijn te bewaren is het aan te raden om een vademecum op te stellen. Dit is niet alleen nuttig voor toekomstige onderhoudswerken, het kan nieuwe eigenaars ook informeren over te volgen regels bij werken aan een beschermd goed.

Lied der Sotterneieën paleis, 1925, arch. Antoine Courtens (© urban.brussels).

Palais de la Cambre, vijfdelig complex, 1925-1930, arch. Camille Damman (© urban.brussels).

Appartementsgebouw, 1929, arch. Joe Ramaekers (© urban.brussels).

Appartementsgebouw, eigen woonst en bureau van architect Adrien Blomme, 1929, arch. Adrien Blomme (© urban.brussels).

Les Pavillons Français, 1931-1934, arch. Marcel Peeters (© urban.brussels).

Residenties Albert en Leopold, 1934-1937, arch. Jean-Jules Eggericx, Raphael Verwilghen (© urban.brussels).

Résidence de la Cambre, 1938, arch. Marcel Peeters (© urban.brussels).

Résidence Basilique, 1938 (eerste fase), arch. Jean Delhaye (© urban.brussels).

Le Tonneau, 1939-1940, arch. Jean-François Collin, Stanislas Jasinski (© urban.brussels).

Lied der Sotternieënpaleis

PHILIPPE LEBLANC

IR.-ARCHITECT

BARBARA VAN DER WEE

ARCHITECTE

LIED DER SOTTERNIEËNPALEIS	
Adres	Sterreplein 2, Elsene
Architect(en)	Architect Antoine Courtens, 1928
Bescherming als monument	08.08.1988: gevels, daken en inkomhal 25.10.2001: uitbreiding van de bescherming met bepaalde delen van het interieur (het trappenhuis, de liften, de koepelruimte) en de afbakening van een vrijwaringszone
Omschrijving	Gevelopstand van gewapend beton, oorspronkelijk bekleed met okerkleurig gewassen granito. Acht bouwlagen, de bovenste met een lichte insprong voor de aanleg van terrassen. Het gebouw heeft twee gevels van respectievelijk zes en tien traveeën en bestaat uit een hoge hardstenen onderbouw met garages onder een tussenverdieping en zes analoge verdiepingen. De gevels vertrekken vanuit een hoekrotonde, waarvan het bovenste deel een stervormige compositie heeft – die doet denken aan de zeven straten rond het aangrenzende Sterreplein – bekroond door een koepel op een tamboer. De hoek wordt gemarkeerd door een monumentaal portiek. Vensters in verticale registers met stalen raamwerk, die deels werden vervangen tijdens een renovatiecampagne in 1958. Grote inkomhal, trappenhuis en liften. Twee appartementen per verdieping.

Het verhaal van het Lied der Sotternieënpaleis begint in 1924, ongetwijfeld onder invloed van de nieuwe wet op mede-eigendom. Gabrielle Rossignon, die sinds 1900 eigenaar was van het terrein, gaf architecten V. Van Haelen en G. Rosenberg de opdracht om een 'opbrengsteigendom' te ontwerpen met 12 appartementen. Dat ontwerp in Beaux-Artsstijl werd nooit uitgevoerd. In maart 1928 benaderde Rossignon Antoine Courtens om het project over te nemen.

De eerste schetsen waren gebaseerd op de plannen uit 1924, maar het uiteindelijke ontwerp week radicaal af van het oorspronkelijke en veranderde een vrij banaal gebouw in een monumentaal bouwwerk. Courtens zette de hoek extra in de verf met een ingangsportiek in een imposante hoektoeren, bekroond door een stervormige, overkoepelde rotonde. Dit dynamische geheel lijkt los te komen van de strak geritmeerde gevels, die aan weerszijden identiek gestructureerd zijn.

De twee schoorstenen die de hoektoren flankeren dragen bij aan de verticaliteit en monumentaliteit van de gevels (AFB. 1).

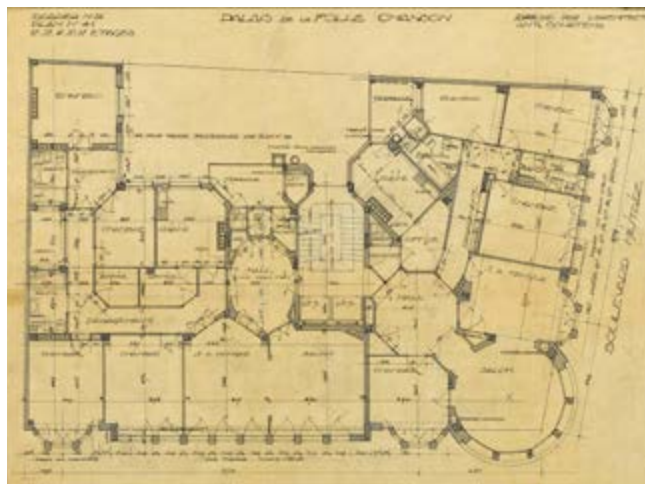
Maar Courtens richtte zijn aandacht vooral op de plattegronden: hij bedacht variaties – die hij

zelf commentarieerde – om een innovatieve verdeling en onderlinge samenhang tussen de vertrekken te creëren. Hij maakte gebruik van geometrische vormen als cirkels, ovals en achthoeken en zorgde voor de inval van natuurlijk licht, zelfs in de vertrekken die meer naar het midden toe lagen, en creëerde verbazingwekkende binnenperspectieven (AFB. 2).

Omdat bewoners van een appartement het zonder stadstuin moeten stellen, voorzag de architect de aanleg van grote panoramische terrassen. De koepelrotonde omsluit een hoge ruimte die het gebruik van de terrassen als plek voor ontspanning of ontvangst nog aangenaam maakt.

Het gebouw voorzag ook in heel wat comfort: twee 'master'lifts, twee dienstlifts, centrale verwarming, een telefoonsysteem, verwarmde linnenkasten, kokers voor huishoudelijk afval, 13 garages met toegang tot een werkput en een automatische benzinepomp, een conciërgeloge, sanitaire voorzieningen voor occasionele werklieden enz.

De bouw begon in 1930 en nam bijna twee jaar in beslag (AFB. 3A en 3B).

AFB. 2
Plan van de stedenbouwkundige vergunning, plan nr. 13, plattegrond van een appartement, tweede tot achtste verdieping, (ACI 121-2/ © Antoine Courtens, 1928).

AFB. 1
Plan van de stedenbouwkundige vergunning, plan nr. 17, gevel aan de kant van de Lied Van Sotternieënlaan (ACI, 547/1928 / © Antoine Courtens, 1928).

AFB. 3A
Lied der Sotternieënpaleis in aanbouw, s.d. (Febelcem archieven © Febelcem).

AFB. 3B
Lied der Sotternieënpaleis, s.d. (ca 1932), (CIVA collections, Brussels, Antoine Courtens fonds foto Willy Kessels © sofam).

Er werden meer dan 130 plannen getekend, die waardevolle informatie geven over de bouwmethoden en -details. De plannen bevestigen dat de architect niets aan het toeval overliet. Naast algemene plannen voor de verdiepingen en gevels zijn er talloze doorsneden en detailtekeningen van de ramen, schoorstenen, lijstwerk, schrijnwerk, ijzerwerk, legpatronen van de marmeren vloeren en lichtarmaturen. Het interessante is dat je, als je die plannen vergelijkt met het voltooide project, kan zien dat het gebouw gaandeweg werd gewijzigd en vereenvoudigd. De verklaring voor die vereenvoudigingen is ongetwijfeld te vinden in de beurscrisis van oktober 1929. De afwerking van het gebouw is er echter niet minder luxueus om.

Er werd bijzondere aandacht besteed aan het portiek en de inkomhal: hardstenen onderbouw, tweekleurige, grijs-geaderde marmeren vloeren die in cirkels zijn uitgesneden, muren met lambrisering van verguld travertijn, met op regelmatige afstanden kolommen met lichtarmaturen van opaalglas, toegangsdeur van gehamerd staal, binnendeuren van palissanderfineer, spiegels die tegenover elkaar zijn geplaatst om een oneindige ruimte te creëren, geciseleerd ijzerwerk rondom de radiatoren. Die rijke combinaties van steen, hout, spiegels en metaal geven het geheel een feestelijk tintje en contrasteren met het eerder strenge uiterlijk van de gevels.

Het trappenhuis kreeg een gelijkaardige behandeling: marmeren treden en bordessen, een leuning met geometrisch patroon gemaakt door de Waroquet-ateliers, liftcabines van geprofileerd eik en afgeschuinde spiegels.

De afwerking in de appartementen is al even verfijnd, met eiken en mahonie parketvloeren, marmeren schouwen, vensterbanken en badbekleding, plafondlijsten, deurbeslag en schrijnwerkdetails die van vertrek tot vertrek verschillen. Het appartement op de eerste verdieping heeft een balustrade aan de binnenkant en decoratief smeedwerk ter hoogte van de impost.

Het schrijnwerk is van staal, met messing scharnieren en beslag, volgens een 'gepatenteerd systeem dat hermetische sluiting mogelijk maakt' en waarvan de finesse zorgt voor een subtiel spel van scheidingen tussen bouwlagen en tussen traveeën. De stervormige koepelrotonde was oorspronkelijk ook voorzien van gordijnvensters, waarbij elke opening van de

AFB. 4A

Gevels_Doorsneden 1928-2025, gevel Generaal Jacqueslaan: hypothese van het herstel in de vroegere staat: 1928 (© Barbara Van Der Wee architects).

zevende naar de achtste verdieping doorliep en zo de dikte van de gewapende betonplaat verhulde. De vensters zijn allemaal voorzien van houten zonneschermen die naar buiten toe kunnen worden geopend.

De voorgevels zijn bekleed met gewassen granito, een nieuw product dat destijds opgang maakte en dat Euville-steen imiteert. Die keuze maakte heel wat detailwerk mogelijk: zaagtandlijsten, cannelures voor de muurdammen van de vensters, verlenging van de draagstenen van de vensters met verticale risalieten, lijstwerkpatronen in de schoorstenen rond de rotonde.

AFB. 4B

Gevels_Doorsnedes 1928-2025, gevel Lied Van Sotternieënlaan: hypothese van het herstel in de vroegere staat: 1928
(© Barbara Van Der Wee architects, 2025).

HISTORIEK VAN DE GEVELPROBLEMEN

Dankzij de opmetingen van landmeter Ellips Landmeters, ondersteund door Barbara Van Der Wee Architects, het vergelijkend onderzoek van de archieven, het proefschrift van Philippe Leblanc en de materiaaltechnische studie van studie bureau Fenikx, konden de opeenvolgende fasen worden gereconstrueerd en de huidige toestand in zijn geheel worden aangepakt (AFB. 4A en 4B).

Eerste gevelrenovatie (1958-1959):

In 1958 beïstten Antoine en zoon Michel Courtens volgens het toenmalige bestek de hele

koepel tot op het beton – ongetwijfeld door problemen met de waterdichtheid – en werd het gewassen granito vervangen door cement. Ze haalden ook andere elementen weg op de zevende en achtste verdieping en vereenvoudigden de acroteria van de terrassen. Tot slot brachten ze een dunne laag similliteen aan op alle hoofdgevels.

Eerste schilderwerken (s.d.):

Kort daarna (het is moeilijk om de werken precies te dateren) werd er een laag gele verf op de volledige gevel aangebracht.

Tweede gevelrenovatie en tweede schilderwerken (1988):

In 1988 vertoonden de gevels blijkbaar tekenen van materiaalverlies, waarbij delen van het granito waren losgekomen. De lacunes in de gevels werden hersteld met cementine en voorzien van verschillende lagen titaanwitte industriële verf. Voor het bovenste deel van de rotonde werden andere producten gebruikt dan voor de rest van de gevels.

Derde gevelrenovatie (1994):

In 1994 werd overal in de gevel dubbel glas geplaatst in het oorspronkelijke metalen schrijnwerk.

In 1996 werden nieuwe garagepoorten naar het oorspronkelijke model gebouwd.

Laatste gevelrestauratie en derde schilderwerken (1999-2000):

In 1999 merkte bouwkundig ingenieur Philippe Leblanc dat het gewassen granito niet goed hechtte aan het beton, waarschijnlijk omdat de ondergrond niet was ontvet voordat de bepleistering werd aangebracht en vanwege differentiële uitzetting. Het beton vertoonde hier en daar ook gevorderde stadia van carbonatatie en kwam los door versplintering van het materiaal. Leblanc behandelde en restaureerde het beton en de wapening en bepleistering in de geïdentificeerde zones, waarbij hij opnieuw cement gebruikte. Hij zorgde ook voor de restauratie van de gewijzigde parapetten en egaliseerde de volledige gevel met verschillende lagen titaanwitte verf.

HUIDIGE SAMENSTELLING VAN DE GEVELS

Volgens de uitgevoerde studies bestaan de hoofdgevels voornamelijk uit:

1. een drager van beton of baksteen;
2. een laag gewassen granito, variërend van 8 tot 15 mm (en misschien meer), in 1929 samengesteld uit een beige bindmiddel met wit (Ulmer wit), geel (giallo di Verona) en rood (Griotte rouge) inlegwerk, of, in 1959 en 2000, samengesteld uit een dikke cementlaag (cementine en andere);
3. een laag beige-gele simili-witsteen in kalkmortel met okerpigmenten, variërend van 2 tot 8 mm in reliëf (1959);
4. een laag lithopoonverf met gele oker-

pigmenten (s.d. 1959?);

5. verschillende lagen titaanwit, waaronder een dikke uv-beschermingslaag met calciumcarbonaat (1988);
6. verschillende andere lagen titaanwit (2000)¹ (AFB. 5).

EERSTE CONCLUSIES

De interventies die na de bouw plaatsvonden zijn waarschijnlijk te wijten aan technische problemen met het gewassen granito (mogelijke scheuren en hechtingsproblemen door de differentiële uitzetting van het beton, de baksteen en de pleisterlaag, en de complexiteit van het lijstwerk) en aan de kwetsbaarheid van de oplossingen die werden gebruikt om het probleem te verhelpen (het pleisterwerk was te dun, te brokkelig en aangebracht op een onbehandelde, instabiele ondergrond).

Hoewel bepaalde technische problemen dankzij de laatste verflagen van de baan lijken, beginnen diezelfde lagen, die ondertussen al vervuild zijn, ook los te komen. De kwaliteit van de afwerking is niet optimaal, noch qua duurzaamheid, noch in esthetisch opzicht, en garandeert geenszins de stabiliteit van de dragers, die hier en daar beginnen af te brokkelen. De staat van de gevel staat of valt met die van het gewassen granito.

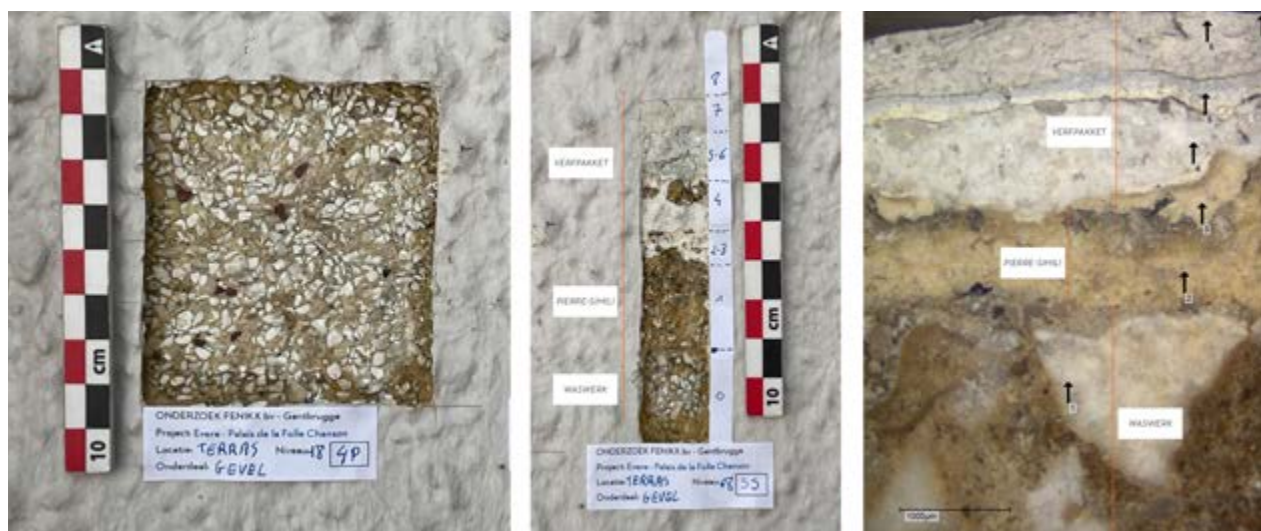
VEREISTE CONTROLE-INTERVENTIES

Een goed inzicht in de verschillende lagen en reparaties die aan het gebouw zijn aangebracht is onmisbaar om de huidige staat en de mogelijkheden voor interventie in kaart te kunnen brengen. De studie van Fenixx geeft ons die waardevolle aanwijzingen.

Om de staat te controleren van het gewassen granito, dat onvolledig is, moet naar die afwerking worden teruggekeerd en moeten alle latere deklagen worden verwijderd tot het granito volledig blootligt. Hetzelfde geldt voor de cementlaag die onder meer is aangebracht op het bovenste deel van de rotonde. Dat betekent dat alle verflagen en de gespoten simili moeten worden weggehaald, zodat we een pathologisch onderzoek van het gewassen granito en de cementlaag kunnen uitvoeren.

Tot slot moeten er met de hulp van een stabiliteitsingenieur op verschillende plaatsen in de

1. *Materiaaltechnische studie van Fenixx* (hoofdstuk 4.1 van het studierapport), ongepubliceerd, 2024.

AFB. 5
Uittreksel uit de materiaaltechnische studie van studiebureau Fenickx, p. 9, 2024 (© studiebureau Fenickx).

gevel testboringen worden uitgevoerd om de hechting van het gewassen granito op de drager te controleren.

ALGEMENE RESTAURATIEVOORSTELLEN

We stellen voor om het bovenste deel van het gebouw, en in het bijzonder de rotonde, volledig terug te brengen tot zijn staat uit 1928, met alle verdwenen decoraties.

Voor de gevelbekleding stellen we voor om in de voetsporen te treden van Antoine Courtens, die rond 1960 besloot om de technische en materiele problemen van het gewassen granito op te lossen door de volledige gevel te bekleden met een gespoten en geschilderd simili. We zouden zijn gedachtegang tot zijn logische conclusie willen doortrekken en gevelbekledingsmaterialen en kleuren aanbrenge die gebaseerd zijn op de materiaaltechnische studie van het studiebureau Fenickx.

AANVULLENDE STUDIES

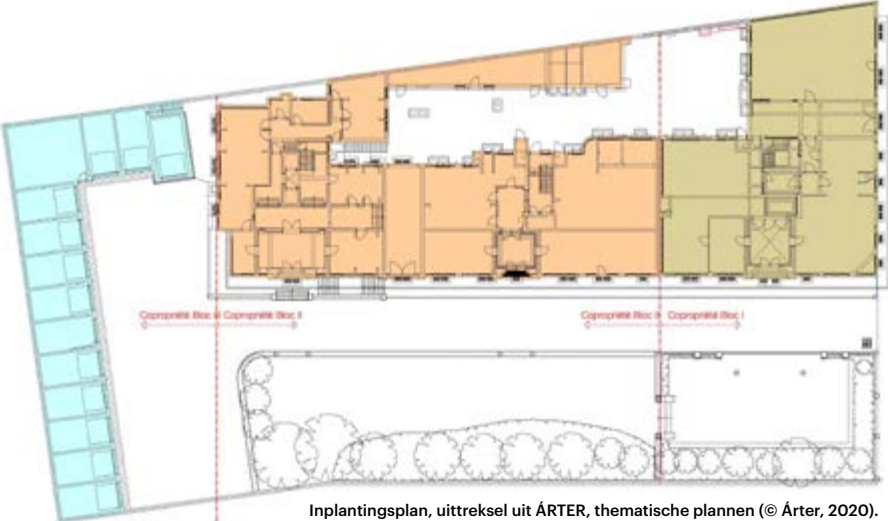
Momenteel is het door het voortbestaan van onbekende factoren en het gebrek aan voldoende gedetailleerde technische antwoorden niet mogelijk om een gedetailleerd lastenboek op te stellen. In feite is er geen zekerheid over

de kwaliteit van de hechting van de verschillende lagen of de staat van het beton in de verschillende delen van de gevel. Dat leidt tot onnauwkeurigheden in de meetstaat en dus in de budgetraming. Daarom stellen we voor om een geschiktheidstest uit te voeren voor het verwijderen en aanbrengen van een nieuwe afwerking op één travee van de gevel, om het uitvoeringsdossier en de raming te verfijnen. Die geschiktheidstest heeft betrekking op twee belangrijke kwesties: ten eerste het strippen en zuiveren van verzwakte of broze gevelbekleding, om opnieuw een werkbaar hechtoppervlak te verkrijgen, en ten tweede de restauratie met een technisch en architecturaal bevredigende pleisterlaag. Naast het controleren van het beton en de hechting van de bekleding, zullen aan de hand van die test verschillende technieken kunnen worden ontwikkeld, om uiteindelijk die techniek te kiezen die het meest bevredigende resultaat oplevert voor de restauratie.

Vertaald uit het Frans

Les Pavillons Français

CARLA DEBARRE
 ARCHITECTE ÁRTER ARCHITECTS
JOCHEN KETELS
 IR-ARCHITECTE ÁRTER ARCHITECTS

LES PAVILLONS FRANÇAIS	
Adres	Notelaarsstraat 282-282b, Schaarbeek
Architect(en)	Marcel Peeters, bouwpromotoren Lucien en Gérard Kaisin 1930-1934
Bescherming	19.04.2007
Omschrijving	<p>Appartementsgebouw, gebouwd in twee fasen (blok I en blok II). In 1935 werd aan de achterkant van het terrein een gebouw van één verdieping toegevoegd om de garages in onder te brengen (blok III). Geheel met U-vormige plattegrond, loodrecht op de straat en aan de linkerkant begrensd door een dreef en een terrastuin. De drie hoofdingangen bevinden zich aan de tuinkant.</p> <p>Skelet van gewapend beton, gevelbekleding: op de benedenverdieping gewassen granito, op de bovenverdiepingen tyrolerpleister aan de straat- en tuinkant en gecementeerd beton en Boomse baksteen aan de achtergevel.</p> <p>Het gebouw bood zijn bewoners een scala aan diensten: conciërgewoning, wasplaats, woonruimten voor het huispersoneel, vergaderruimte, garages en een handelsruimte.</p> <p>Het penthouse had oorspronkelijk een dakterras met pergola, dat nu volledig is opgenomen in het appartement. Er zijn sporen van de pergolaconstructie teruggevonden. In de archieven is geen informatie te vinden over de datum van deze verbouwing.</p> <p>Inplantingsplan, uittreksel uit ÁRTER, thematische plannen (© Árter, 2020).</p>

Met Les Pavillons français heeft Marcel Peeters een set van drie onderling verbonden blokken ontworpen. Dit complex beschikte indertijd over de modernste voorzieningen (AFB. 1).

De begane grond en de tussenverdieping onderscheiden zich van de rest van de gevel door hun groengrijs granitoparement, samengesteld uit Doornikse kalksteen, mortel van

hoogovencement en serpentinietgranulaten. De bovenverdiepingen worden gekenmerkt door een opeenvolging van gestapelde erkerramen over de volledige hoogte van het gebouw. Deze geven ritme aan de bepleisterde hoofdgevels en accentueren de verticaliteit van het geheel, terwijl bij de overige gevels een subtiel spel van zichtbare baksteen en gecementeerd beton contrast brengt in de gevelopstand.

AFB. 1
Zicht op het geheel vanaf de achterkant van het perceel (© G. de Kinder, 2023).

De invloed van de Amerikaanse wolkenkrabbers uit die tijd is duidelijk zichtbaar in de getrapte daken. Die waren echter oorspronkelijk niet gepland.¹ Het eerste ontwerp bevatte tien verdiepingen op een onderbouw. Vandaag tellen de zijgedeelten 11 verdiepingen en het midden-gedeelte 14.

Architect Peeters ontwierp schrijnwerk met pure lijnen. Trouw aan zijn streven naar kwaliteit koos hij voor het eerste blok massief eikenhout en voor het interieur een afwerking met rijke materialen. Bij de bouw van het tweede blok werd een goedkoper naaldhout voor de ramen gekozen en waren de afwerkingen in de gemeenschappelijke ruimten minder luxueus. Hoewel de gevels hetzelfde uiterlijk behielden, werd de indeling van de appartementen

compact. Worden in die evolutie in slechts enkele jaren de gevolgen van de beurscrisis zichtbaar?

Naast de materiaalkeuze weerspiegelt ook de indeling van het interieur een streven naar kwaliteit: vrijwel elk appartement, ongeacht de grootte of plek in het gebouw, heeft een doorlopende indeling, die de hele dag door een overvloed aan natuurlijk licht garandeert.

DE STAAT VAN HET GEBOUW VOOR DE RESTAURATIE

In 2010 werden een aantal zorgwekkende tekenen van veroudering waargenomen, die structureel ingrijpen noodzakelijk maakten. Een grondige technische diagnose leverde een overzicht van de schade aan de gebouwschil op, zowel aan de structuren als aan de buitenafwerkingen.

Het onderzoek van het gewapend beton, dat door het bedrijf Cortex werd uitgevoerd, bracht aanzienlijke schade aan het licht die was veroorzaakt door corrosie van de wapening. Door de vochtigheid ging het staal roesten, waardoor het opzwol, de betonnen afdekking barstte en er scheuren en afbrokkelingen ontstonden, die vooral zichtbaar waren op uitstekende elementen als balkons, kroonlijsten en dorpels. De wapening kwam bloot te liggen en er waren sporen van oxidatie merkbaar. De ontoereikende bescherming van het gewapend beton, nog verergerd door de dunne betonlaag die het staal op bepaalde gevoelige plaatsen bedekte, leidde tot waterpenetratie en carbonatatie, waardoor de stabiliteit van bepaalde constructieonderdelen in gevaar kwam.

De verankering van de borstweringen, waarvan de meeste nog origineel waren, vormde een tweeledig probleem: technisch (verankering verzwakt door corrosie, wat leidde tot scheuren en barsten in het omringende beton) en réglementair (hoogte niet in overeenstemming met de huidige veiligheidsnormen).

De daken waren op een vroeger tijdstip waterdicht gemaakt met bitumineuze waterdichtingsmembranen, die ook waren aangebracht op bepaalde muren, dekstenen en vloeren. Dat was echter slechts een tijdelijke oplossing voor een probleem dat op lange termijn goed moest worden aangepakt. De bescherming van het pleisterwerk en de onderliggende dragers dient immers op een duurzame manier bestendig te worden.

1. Definitieve plannen van 12.10.1932, getekend door Marcel Peeters en ondertekend door de opdrachtgever.

Deze ad-hoc ingreep bood weliswaar functionele bescherming, maar dit ging ten koste van de esthetiek en versnelde de degradatie van het pleisterwerk en de onderliggende dragers.

Het buitenschrijnwerk vertoonde tekenen van structurele moeheid: verrot hout, vervormingen, niet-isolerende beglazing en infiltratie. De veroudering van het schrijnwerk varieerde tussen de verschillende blokken, wegens de verscheidenheid aan gebruikte houtsoorten en de verschillen in blootstelling aan de weersomstandigheden, hetgeen een directe invloed had op de bewaringsstaat.

Daarnaast kwamen tijdens de werken sporen naar boven van eerdere werkzaamheden, die zonder vergunning of coördinatie voor of na de bescherming werden uitgevoerd en die leidden tot visuele en technische inconsistenties.

Naast die problematische technische ingrepen, waren er ook andere werkzaamheden uitgevoerd zonder een algemene visie: materialen die niet met elkaar overeenstemmen, uiteenlopende schrijnwerkkleuren en -profielen die breken met de oorspronkelijke stijl. Een deel van het schrijnwerk was vervangen door pvc- of houten ramen die niet aan de eisen voldeden. De garagepoorten aan de straatkant waren vervangen door moderne standaardpoorten. Tot slot waren er wijzigingen aangebracht aan sommige balkons. Al deze ingrepen, die in de loop der decennia met of zonder toestemming werden uitgevoerd, hebben de architecturale leesbaarheid van het oorspronkelijke ontwerp aangetast.

DE RESTAURATIE, EEN EVENWICHTSOEFENING

Al deze mankementen vormden de aanleiding tot de restauratie van de buitenkant van het gebouw. Maar meer nog dan technische uitdagingen, bracht de restauratie ook praktische vraagstukken met zich mee: de ingreep moest deze erfgoedparel van de Brusselse interbellumarchitectuur immers beschermen en opwaarderen.

Voor de restauratie van het beton moesten de beschadigde delen worden gezuiverd, de gecorrodeerde wapening worden blootgelegd en schoongemaakt en vervolgens beschermd met corrosiewerende middelen. De

AFB. 2

Staat van verslechtering van het beton ter hoogte van de daken
(© Arter, 2020).

ontbrekende betonvolumes werden hersteld met geschikte reparatiemortel en er werd een beschermende oppervlaktelaag aangebracht om de infiltratie van water en CO₂ te beperken (AFB. 2).

De voorgevels werden grondig gereinigd en hier en daar verwijderd om het resterende gezonde pleisterwerk te behouden. Het granito van de sokkel vertoonde veel loszittende delen en hiaten, voornamelijk op de uitkragende fries tussen de sokkel en het bepleisterde bovendeel, veroorzaakt door waterinfiltratie, vorstschade en uitgebreide roestvorming op de wapening. Die delen werden verwijderd en identiek gereconstrueerd na een nauwgezette analyse van de oorspronkelijke samenstelling, korrelgrootte en kleur. Daardoor kon dit iconische materiaal op een betrouwbare manier hersteld worden (AFB. 3A, B en C).

De achtergevels werden zorgvuldig schoongemaakt, aangetaste voegen werden verwijderd en er werd uitgebreid opnieuw gevoegd, om de integriteit en homogeniteit van het geheel te waarborgen (AFB. 4A en B).

De balkons weerspiegelen de bouw in fasen en onderscheiden zich door hun bekleding. In blok 1 zijn de meeste balkons aan de achtergevel bedekt met originele tomettes, terwijl die aan de bepleisterde gevels zijn bekleed met het gespikkelde granito dat kenmerkend was voor de jaren '30. In blok 2 zijn alle balkons volledig

AFB. 3A
Sokkel in gepolijst granito, voor de restauratie (© Árter, 2018).

met datzelfde granito bekleed. Het werk dat aan die elementen werd uitgevoerd varieerde naargelang het materiaal en de staat van bewaring. De granitobalkons werden zorgvuldig schoongemaakt, opnieuw gepolijst en waar nodig gerepareerd om hun integriteit en oorspronkelijke vormgeving te behouden, terwijl de balkons met tomettes, die over het algemeen in goede staat verkeerden, enkel werden schoongemaakt om hun oorspronkelijke aanzicht terug te krijgen.

Hoewel het ontwerp van de borstweringen opmerkelijk goed bewaard was gebleven, waren de verankeringen erg zwak. Er werd geopteerd voor een versterking van de verankeringen *in situ*, een oplossing die technisch haalbaar was én die overeenstemde met de bouwkundige lijn van de gevel (**AFB. 5A, B en C**).

AFB. 3B
Sokkel in gepolijst granito, identieke restauratie (M. Core © urban.brussels).

AFB. 3C
Sokkel in gepolijst granito en schrijnwerk, na de restauratie (© G. de Kinder, 2024).

AFB. 4A
Gevel aan de koer, voor de restauratie
(© Árter, 2018).

AFB. 4B
Gevel aan de koer, na de restauratie
(© G. de Kinder, 2023).

AFB. 5A
Verankering van de leuningen, voor de werken (© Árter, 2020).

AFB. 5B
Restauratie van de verankeringen (© Árter, 2021).

AFB. 5C
Na de restauratie (© Árter, 2022).

De behandeling van het schrijnwerk vormde een deelproject binnen het restauratieproject. Dankzij een stratigrafische analyse konden we de oorspronkelijke verflagen identificeren en de historische kleuren getrouw reproduceren. Uit de studies bleek dat het raamwerk met roedes in de sokkel oorspronkelijk gelakt was in imitatie-eik, met een vast kader en dichting in roodbruin om de vleugels te accentueren, terwijl de ramen in de bepleisterde gevels volledig geschilderd waren, in roodbruin aan de buitenkant en roomwit aan de binnenkant. De ingrepen aan het schrijnwerk werden bepaald na een visuele inspectie en evaluatie. Er werden drie soorten acties gepland. Onderhoud, of oppervlakkig herstel: schoonmaken, kleine reparaties en schilderen. Restauratie, waarbij diepgaander werk werd verricht, met enten en plaatselijke vervangingen waar delen ontbraken of te ernstig beschadigd waren. Waar het schrijnwerk in te slechte staat was of ooit was vervangen door een niet-conform model of materiaal, werd overgegaan tot de reconstructie van het oorspronkelijke model, waarbij nauwgezet de historische houtsoorten en profielen werden gebruikt.

Om het gebouw aan de hedendaagse comfortnormen te laten voldoen, werden de ramen waar mogelijk voorzien van dubbele beglazing en afdichtingen. Met die aanpassingen konden de energieprestaties worden verbeterd, terwijl de esthetiek en erfgoedkundige integriteit van het oorspronkelijke schrijnwerk bewaard bleven.

De garagepoorten aan de straatgevel kregen hun oorspronkelijk uitzicht terug, dankzij een model dat bewaard was gebleven, evenwel met enkele technische aanpassingen. Het oude schuifdeursysteem werd vervangen door een rolluikpoort met afstandsbediening, die gebruikers zowel meer binnenruimte als comfort biedt (AFB. 6).

Hoewel de tuin in strikte zin geen deel uitmaakt van de gebouwschil, is hij een structurerend element van het architecturale ontwerp. De restauratie van de tuin is nodig om de dialoog tussen het gebouw en zijn omgeving te herstellen, maar ook om weer aan te sluiten bij de oorspronkelijke indeling. Dankzij een historische analyse kunnen het tracé, de plantengroei en de circulatieroutes weer in ere worden hersteld. Die discrete maar essentiële ingreep in het landschap draagt in belangrijke mate bij aan de samenhang van het geheel.²

UITDAGINGEN VAN EEN GROOTSCHALIGE WERF

Het restaureren van een appartementsgebouw is veel complexer dan het restaureren van een vrijstaand huis. Talrijke mede-eigenaren met verschillende middelen en doelstellingen moeten daarvoor op één lijn komen.

De grenzen tussen private en gemeenschappelijke ruimten zijn niet altijd duidelijk. En hoewel ze wettelijk zijn vastgelegd, worden ze vaak verkeerd begrepen of in twijfel getrokken.

Een ander probleem is het gebrek aan vertrouwdheid met de gevolgen van een bescherming. Weinig mede-eigenaars kennen de beperkingen die gepaard gaan met een bescherming of zijn op de hoogte van de rechten en hulpmiddelen waar ze beroep op kunnen doen.

Daarnaast vraagt de erg gevarieerde toestand van het complex om oplossingen op maat, aangezien het de ambitie is om tot één coherent erfgoed te komen. Dat betekent dat de uitdagingen niet voor elke mede-eigenaar dezelfde zijn.

Bij een werf van dergelijke omvang zijn een methodische aanpak en nauwgezette communicatie cruciaal. Het gaat om bemiddeling, bewustmaking en onderhandeling. We organiseerden informatiesessies, verspreidden technische fiches en gingen een dialoog aan, soms één-op-één, om de moeilijkheden van het werk en de technische keuzes die nodig waren voor de verschillende opties uit te leggen. Onze bekommernis was daarbij steevast: de mensen het belang van de campagne doen inzien, zowel op functioneel vlak, omwille van de duurzaamheid van de werkzaamheden, als op erfgoedkundig vlak, omwille van de geschiedkundige waarde van het gebouw.

Het statuut van vele elementen moest worden verduidelijkt: een raamkozijn kan bijvoorbeeld als privaat worden beschouwd, maar het buiten-aanzicht ervan (kleur, profiel, materialen) beïnvloedt de homogeniteit van een beschermde gevel en dus de collectieve erfgoedkundige waarde. In diezelfde lijn zijn bepaalde balkons, terrassen en borstweringen, hoewel ze privaat worden gebruikt, onderworpen aan gemeenschappelijk onderhoud als ze bijdragen aan de stabiliteit of waterdichtheid van de algemene structuur. Bepaalde elementen, die weliswaar privaat zijn, moesten een specifieke ingreep ondergaan, omdat een defect het volledige gebouw in gevaar zou kunnen brengen. Om

2. Het project van de herinrichting van het landschap wordt onafhankelijk van de restauratie van de gevels door een ander bureau uitgevoerd.

AFB. 6

Garagepoorten aan de kant van de Notelaarstraat, gerestaureerd in hun oorspronkelijke staat (M. Core, 2024 © urban.brussels).

die risico's te beperken, werd het concept 'verplicht privaat' geïntroduceerd. Dankzij die aanpak konden de esthetische coherentie en de veiligheid worden gegarandeerd.

Tot slot mogen we de menselijke impact van een dergelijk grootschalig project niet vergeten. Het is geen pretje om in een gebouw te wonen waaraan wordt gewerkt: imposante steigers, geluidsoverlast, beperkte toegang ... Al die beperkingen hebben, gecombineerd met de specifieke behoeften van elke bewoner, de planning van deze restauratie bijzonder complex gemaakt.

Vertaald uit het Frans

BIBLIOGRAFIE

VAN DIJK, P., 'Appartementsgebouwen uit het interbellum', *Brussel, stad van kunst en geschiedenis* 43, ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 2006.

MESNEL, G., 'Les Pavillons français & La Résidence de la Cambre', *L'Art belge*, supplement bij nr. 1, 1936, pp. 121-124.

MIEROP, C., 'La tentation de l'Amérique, le gratte-ciel à l'époque de l'Art Déco', *Architecture Art Déco Bruxelles 1920-1930*, AMA, Brussel, 1996, pp. 87-95.

N.N., 'Le Building du Bd. Général Jacques', *L'activité architecturale en Belgique*, 16.10.1938 (supplement bij het *Journal du bâtiment et des travaux publics*), s.p.

Onuitgegeven rapport: 765-Étude historique ARSIS 2011, Bureau d'architecture Arsis.

https://nl.wikipedia.org/wiki/Les_Pavillons_français

<https://www.regiedergebouwen.be/nl/projects/residence-palace>

Met dank aan Manuela Core, architecte en dossierbeheerder bij urban.brussels, voor haar advies.

Redactiecomité

Jean-Marc Basyn, Julie Coppens, Paula Dumont, Suzanne Gillijns, Valerie Orban en Cecilia Paredes.

Wetenschappelijke coördinatie

Paula Dumont

Experten-adviseurs

Manuela Core, Caroline Criquillon, Eric Demelenne, Catherine Leclercq, Anne Totelin, Manja Vanhaelen

Coördinatie iconografie

Paula Dumont met de hulp van Julie Coppens

Auteurs / redactionele medewerking

Carmen Azevedo, Renaud Bardez, Veronique Boone, Manuela Core, Caroline Criquillon, Carla Debarre Odile De Bruyn, Eric Demelenne, Florence Donneux, Paula Dumont, Elisabeth Gerard, Thierry Henrard, Vincent Heymans, Chantal Kesteloot, Jochen Ketels, Philippe Leblanc, Catherine Leclercq, Isabelle Lecocq, Murielle Lesecque, Cécile Mairy, Valérie Orban, Cecilia Paredes, Emilia Pauchard, Savinien Peeters, Noémie Petit, Anne-Marie Pirlot, Mathilde Semal, Maité Springael, Caroline Styfhals, Barbara Van Der Wee, Manja Vanhaelen, Wivine Wailliez, Catherine Walraevens, Stefan Wouters

Eindredactie nederlands

Paula Dumont

Eindredactie frans

Valérie Orban

Vertaling

Oneliner, Liesbeth Degreef en Ibe De Turck van urban.brussels

Vertaling Abstract

vertaaldienst van de GOB

Nalezing

Koen Raeymakers, Jean-Marc Basyn, Suzanne Gillijns, Coralie Desmet, Wim Kenis, Tom Verhofstadt, Ilse Weemaels

Lijst met afkortingen

ARA – Algemeen Rijksarchief
BBHR – Besluit Brusselse Hoofdstedelijke Regering
BGHM – Brusselse Gewestelijke Huisvestingsmaatschappij
CIVA – Centre international pour la ville, l'architecture et le paysage
ISAD – Institut Supérieur des Arts décoratifs
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor Kunstraprimonium- Institut royal du Patrimoine artistique
OW – Openbare Werken
SAB – Stadsarchief Brussel
ULB – Université libre de Bruxelles

ISSN

2034-5771

Wettelijk Depot

D/2026/6860/001

Cette revue paraît également en Français sous le titre « Bruxelles Patrimoines ».

Cartografie artikel 3

Emilia Pauchard

Vormgeving

Toast Confituur Studio

Ontwerper van de maquette

Polygraph

Druk

InitialP

Verspreiding

Cindy De Brandt, Ilse Weemaels
bpeb@urban.brussels

Coördinatie van de publicaties

Cecilia Paredes

Bedankingen

Philippe Charlier, Céline Chéron, Adrien Dominique Caroline Esgain, Marine Gerard Pascale Ingelaere, Romain Landmeters, Harry Lelièvre, Muriel Muret, Jules Poncin

Verantwoordelijke uitgever

Sarah Lagrillière, adjunct-directeur
generaal
urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussels
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel

Contact

Directie Kennis en Communicatie
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
editions@urban.brussels

Herkomst van de foto's

Ondanks alle zorg die besteed is aan het opsporen van de rechthebbenden, worden eventuele begunstigen die niet werden gecontacteerd verzocht zich te melden bij de Directie Kennis en Communicatie van urban.brussels.

Erfgoed Brussel reeds verschenen

- 001 – November 2011 – Terug naar school
002 – Juni 2012 – De Hallepoort
003-004 – September 2012 – De kunst van het bouwen
005 – December 2012 – Hôtel Dewez
Extra nummer 2013 – Het erfgoed schrijft onze geschiedenis
006-007 – September 2013 – Brussel, m'as-tu vu?
008 – November 2013 – Industriële architectuur
009 – December 2013 – Parken en tuinen
010 – April 2014 – Jean-Baptiste Dewin
011-012 – September 2014 – Geschiedenis en herinnering
013 – December 2014 – Cultusgebouwen
014 – April 2015 – Zoniënwoud
015-016 – September 2015 – Ateliers, fabrieken en kantoren
017 – December 2015 – Stadsarcheologie
018 – April 2016 – De Gemeentehuizen
019-020 – September 2016 – Stijlen gerecycled
021 – December 2016 – Victor Besme
022 – April 2017 – Art nouveau
023-024 – September 2017 – Natuur in de stad
025 – December 2017 – Conservatie op de steigers
026-027 – April 2018 – Kunstenaarsateliers
028 – September 2018 – Het Erfgoed, dat zijn wij!
Extra nummer – 2018 – De restauratie van een uitzonderlijk decor
029 – December 2018 – Historische Interieurs
030 – April 2019 – Beton
031 – September 2019 – Een plaats voor kunst
032 – December 2019 – De straat anders bekeken
033 – Lente 2020 – Lucht, warmte, licht
034 – Lente 2021 – Kleuren en texturen
035 – Lente 2021 – Georges Houtstont en de ornamentenkoorts van de Belle Époque
036 – Herfst 2022 – Stadsgezichten
037 – Herfst 2024 – Objecten en collecties
038 – Lente 2025 – Focus 1939-99
039 – Zomer 2025 – Kantoorreconversies
040 – Lente 2026 – Art Deco, resoluut modern

Alle artikels kunnen geraadpleegd worden op www.erfgoed.brussels

Urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie.

De art-decostijl is onlosmakelijk verbonden met de tijdsgeest van het interbellum waarin een golf van vernieuwing door de samenleving gaat. Dit nummer wil dit aspect belichten met bijdragen die maatschappelijke thema's behandelen zoals de toegang van vrouwen tot het beroep van architect, maar ook meer technische onderwerpen zoals de uitdaging die de nieuwe materialen van toen vormen voor de restauratie van art deco erfgoed vandaag.

Sarah Lagrillière
Adjunct Directeur Generaal

U

20 €

ISBN 978-2-87584-240-4